

A nyelvújítás

Avatott nyelvművelők: tudósok, művészek szándékos beavatkozása a magyar nyelv fejlődésébe a 19. sz. elején.

Okai: A magyar szókincs fejletlensége, szűkössége, mivel akkoriban a hivatalos nyelv a német volt (a kultúra és a politika nyelve), a tudományoké pedig a latin.

Céljai:

- **Nyelvbővítés:** szókincsbővítés, új szavak teremtése az elavultak helyett vagy az új jelenségek, modern vívmányok megnevezésére, elfeledett szavaink felelevenítése, visszaépítése a köznyelvbe
- **Nyelvtisztítás:** idegen szavak kiiktatása, helyettesítése magyar megfelelővel
- **Nyelvszépítés:** a nyelv hangzásának kellemesebbé tétele, modernebb, dallamosabb, elegánsabb szépirodalmi stílus kialakítása

Vezéralakjai: Kazinczy Ferenc,

később tanítványai: **Kölcsey Ferenc** és Szemere Pál

Nyelvújítási módszerek:

Régi, elavult szavak felújítása:

aggastyán, dísz, fegyelem, kor, lomb, folyam, hölgy, alak, év

Tájszavak beemelése a köznyelvbe:

betyár, csökönyös, rimánkodik, érdes, csalit,

Idegen szavak lefordítása, tükörfordítás:

rokonszenv, ellenszenv, előítélet, hangverseny

Új szavak kitalálása:

csalogány, pongyola, légyott,

Szóösszerántás:

cső + orr = csőr, csípő + eszköz = csipesz, tanítás + árasztó = tanár, levegő + ég = lég, könnyű + elméjű = könnyelmű, rovátkolt + barom = rovar, híg + anyag = higany

Szócsonkítás (a szavak végét levágva új szó jön létre):

árny(ék), zöm(ök), dölyf(ös), tan(ít), vizsgá(l), cím(er), cég(ér), pir(ul), ipar(kodik)

Szóképzés (meglévő szótövekhez új, divatos képzőket illesztve):

iro|dalom, foly|ékony, történ|elem, tenger|ész, szenved|ély, kedv|enc, cukrász|da, talap|zat, fogy|aszt, ás|vány, csap|adék, él|mény,

Szóösszetétel:

búskomor, folyóirat, gyorsírás, betűrend, hőmérő, zsebóra, rendőr

A nyelvújítási harc:

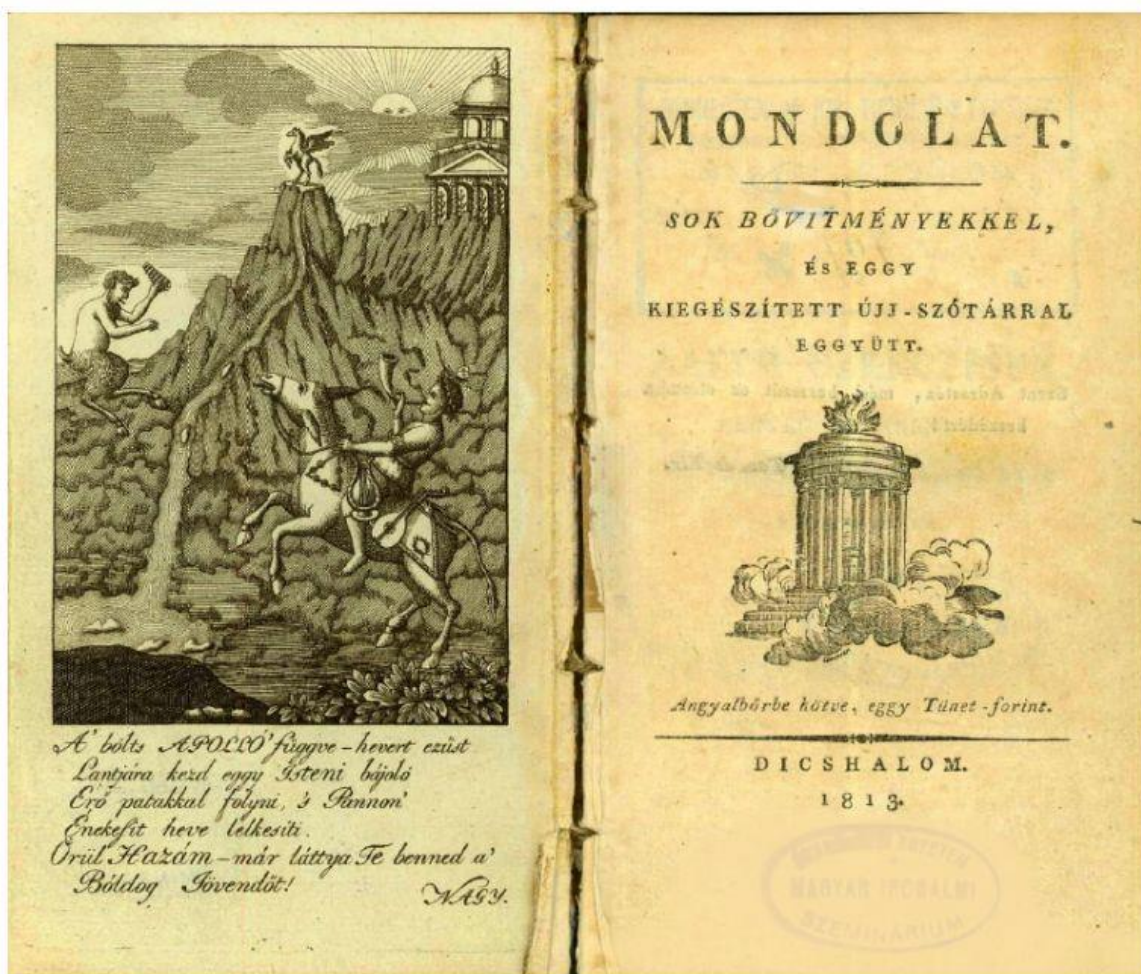
Két csoport versengett egymással: **Ortológusok**

(konzervatívabb fejlesztők, elfeledett szavak felevenítői)

Neológusok (merészebb újítók, „szókitalátorok”)

A nyelvújítási harc legerősebb fegyvere a humor volt, pontosabban a paródia.

Az ortológusok 1813-ban a *Mondolat* c. gúnyiratban parodizálták ki a neológusok túl furcsának talált szóteremtőményeit. Ennek már a címlapja is botrányt keltett: egy karikatúra volt, ami Kazinczyt ábrázolta, amint a Parnasszusra (a halhatatlanná vált költők lakhelye) szárnyas pegazus helyett számárháton igyekszik feljutni.

A neológusok megtorlásul az ósdi stílust tüzték céltáblájukra a *Felelet a Mondolatra* c. humoros írásukban.

Ez a több évig tartó szellemi párviadal megtermékenyítette az alkotókat, felgyorsította a létrehozott szavak szelektálódását és meghonosodását, és nem mellesleg óriási érdeklődést keltett a nyelvújítás iránt a korabeli közönségben.

Eredmények:

A nyelvújítási szavak gyorsan gyökeret vertek a magyar nyelvben. Mindmáig mintegy 10.000 szó van használatban belőlük.

A normatív irodalmi nyelv megszilárdulásában fontos szerepe volt az ekkortájt született szaktudományos munkáknak, **A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályainak** (1832) és **A magyar nyelv rendszerének** (1846). A **Magyar Nyelvőr** (1872) című folyóirat pedig célul tűzte ki az elért eredmények őrzését, a magyar nyelv ápolását és a hibás nyelvhasználat elleni küzdelmet.

Vicces szóteremtmények a nyelvújítás korából

1. A neológusok által teremtett szavak

Elvetélt próbálkozások, elutasított szóteremtmények:

Bankár: *bankúr, pénzcsernök, pénzkereskedő.*

Téglalap: *hosszas négyszegelet, lapegyközény*

Tegez (ige): *téget, tégez, teget, teeget, teegez, teez, téz.*

Nem honosodtak meg a nyelvben:

csalomány - rászedés, becsapás

ragyogvány - fény

mozgony - gép

éleny - oxigén

csepegély - cseppkő

üdvlelde - mennyország

költönc - költő

szemintet – kacsintás

csucsag – piramis

táncadalom - bál

gyúszér = gyúlékony anyag,

gyúlámpa = petróleumlámpa,

gyúpor = puskapor

ugrány/ fiahordó górugrány = kenguru

restnök = lajhár

szaladár = strucc

tevepárduc, foltos nyakorján = zsiráf

dalabáj zenér = fülemüle/bülbül (de: a *csalogány* szó meghonosodott!)

szarvorrú = orrszarvú

Szóösszerántások (amik meghonosodtak):

híg+anyag = *higany*

csípő+eszköz = *csipesz*

cső+orr = *csőr*

rovátkolt + barom = *rovar*

rémít + ijeszt = *rémiszt*

ordít + kiabál = *ordibál*

2. Gúnyszavak a Mondolatból (csupán paródiának szánták az ortológusok)

- *gőzpöfögészeti tovalökődönc* - gőzmozdony
- *nyaktekerészeti mellfekvenc* - nyakkendő
- *egyen-billengészeti körduplány* - kerékpár
- *megkönnyebbülészeti körguggolda* – árnyékszék
- *orrfurolászáti négyzetrongy* – zsebkendő

Néhány ezek közül mégis meghonosodott, és beépült a szókincsünkbe:

pillangó – Kazinczy nagyon ellenezte

zongora – zengő + tambura (szóösszerántás)

1. FELADAT

Válaszolj az alábbi kérdésekre:

1. Miért volt szükség a nyelvújításra a 19. század elején?
2. Mi volt a nyelvújítók 3 fő törekvése?
3. Kik voltak a mozgalom vezéralakjai (2 nevet említs)?
3. Hogyan nevezzük a két nyelvújító csoportot, és miben különbözött a nyelvújítási módszerük?
4. Milyen humoros művekkel parodizálták egymást? (Címeket írd!)

5. Mit jelentenek az alábbi – nyelvünkben meg nem honosodott – nyelvújítási szavak:

foltos nyakorján =

éleny =

lapegyközeány =

gyúpor =

szemintet =

Nyelvújítás napjainkban

A magyar szókincs fejlődése sohasem áll meg, folyamatosan bővül, követi az új társadalmi jelenségeket, a technológiai fejlődést.

Noha manapság Magyarországon nincs hivatalos nyelvújító bizottság, társaság, de van egy a szómagyarító honlap, amely a közösségi szómagyarítás fóruma 2010 óta. Ezt a honlapot nyelvészek és anyanyelvapoló szakemberek alapították, de ők a nyelvhasználók széles közösségére bízzák a szóteremtést. Az aktív civilek javaslatokat tehetnek egy-egy idegen szó lehetséges magyar fordítására, a többi látogató pedig szavazhat neki legjobban tetsző verzióra. A legnépszerűbb fordításokat a nyelvészek igyekeznek népszerűsíteni, hogy meghonosodjanak a magyar szókincsben.

2. FELADAT

Keressd meg ezt a magyar nyelvújító portált: szomagyarito.hu

(Asztali gépen vagy laptopon kicsit könnyebb használni, de mobilon is lehet)

Keress rá az alábbi idegen szavakra, olvasd el a javasolt fordításokat, majd válaszd ki a neked legjobban tetsző javaslatot és írd a szó mellé!

cafeteria =

home office =

pendrive =

hardware =

software =

virtuális =

spoiler =

fitness =

stylist =

smoothie =

chips =

troll =

mém =

clickbait =

vírus =

karantén =